

OMBUDSMAN TƏSİSATININ FƏALİYYƏTİNƏ DAİR HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏLƏR: MÜXTƏLİF DÖVLƏTLƏR ÜZRƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

GÜLNAZ RZAYEVA¹, ZƏRRİN ƏLİYEVA²

Annotasiya

İnsan hüquq və azadlıqlarına riayət etməklə idarəetməyə nəzarət müasir hüquqi dövlətin tələbidir. Çevik, iştirakçı, şəffaf, vətəndaş yönümlü və yaxşı idarəetmə prinsiplərinə uyğun olan idarəetməyə nail olmaq məqsədilə nəzarət təsisatlarının əhəmiyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır. Ombudsman bu məqsədə xidmət edən mexanizm kimi müasir hüquqi dövlətlərdə mövcud olan təsisatdır. Müxtəlif dövlətlərdə bu təsisatın fəaliyyəti müxtəlif formada hüquqi tənzimləməyə malikdir. Daha uğurlu təcrübənin müəyyən edilməsi üçün həmin tənzimləmələrin müqayisəli təhlili aparılmalıdır. Ona görə də təqdim olunmuş məqalədə başlıca məqsəd kimi müxtəlif dövlətlərin ombudsman təsisatına dair hüquqi tənzimləmələrinin müqayisəli təhlili qarşıya qoyulmuşdur. Bu zaman ilk örnək dövlət olan İsveç modeli təhlil edilmiş, Avropa ombudsmanının fəaliyyətinə dair hüquqi əsaslar araşdırılmış, eləcə də anqlo-sakson dövlətlərindən isə Böyük Britaniya təcrübəsinə nəzər salınmışdır. Belə seçimdə əsas səbəb mövcud hüquq sistemlərindən hər birinə aid aparıcı dövlətin hüquqi tənzimlənməsini araşdırmaq olmuşdur. Belə ki, müqayisəli təhlillər həm mövcud nəzəri ədəbiyyatın, həm də hüquqi sənədlərin təhlili üsullarından istifadə etməklə aparılmışdır. Aparılmış müqayisəli təhlillər zamanı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə də fərqli və oxşar xüsusiyyətlər müəyyən olunmuşdur. Bu məqsədlə ölkəmizdə ombudsmanla maraqlı tərəf ola biləcək qurumlar təhlil edilmiş və qurumlar arasında oxşar və fərqli cəhətlər araşdırılmışdır. Ombudsmanın ölkəmizdə və müqayisəli hüquqda yeri nəzərə alınaraq onun inkişaf prosesi, xüsusiyyətləri və tətbiqi nümunələri haqqında məlumat verilmiş, ombudsmanın insan hüquqlarının müdafiəsinə verdiyi töhfələr tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: Ombudsman, insan hüquqlarının müdafiəsi, parlament ombudsmanı, hüquqi tənzimləmə, ombudsman növləri.

I. Giriş

İsveç dilində “ombud” sözündən götürülmüş ombudsman sözü müvəkil, nümayəndə mənalarını ifadə edir. Azərbaycan qanunvericiliyində eyni zamanda İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil terminindən istifadə edilir ki, bu daha dolğun qəbul edilə bilər. Çünki Müvəkkilin təsis edilməsinin iki başlıca məqsədi vardır ki, hər ikisi (Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, bələdiyyələr, habelə dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə və ya bələdiyyəyə məxsus olan hüquqi şəxslər (o cümlədən publik hüquqi şəxslər) və büdcə təşkilatları, onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi və Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında Qanunla müəyyən edilmiş hallarda insan hüquqları pozuntularının qarşısının alınması) insan hüquq və azadlıqları ilə əlaqədardır. Daha konkret desək, insan hüquqlarının müdafiəsində ombudsmanın ümumi rolu fərdləri dövlət hakimiyyəti qarşısında müdafiə etməkdir. Bu roluna görə ombudsman fərdləri dövlət orqanlarına qarşı müdafiə etmək baxımından insan hüquqları institutu kimi fəaliyyət göstərir.

Ombudsman institutunun dünya dövlətlərində formalaşması II İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrə aiddir. Məlumdur ki, ilk dəfə 1809-cu ildə İsveçdə Parlament Ombudsmanı (Justitie Ombudsman) ilə yaranmışdır. Təxminən yüz il sonra Finlandiya Ombudsmanı (Riksdagens Justitieombudsman) təsis edilmişdir, qırx il sonra isə 5 iyun 1953-cü il tarixli Konstitusiyaya dəyişiklik ilə Danimarka Ombudsmanı (Folketingets Ombudsman) təsis edilmişdir. Bu inkişafı 1962-ci ildə Almaniyada Ombudsmanın (Wehrbeauftragte des Bundestages) formalaşdırılması davam etdirmişdir

¹ Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / Bakı Dövlət Universiteti / email: gulnazrzayeva@mail.ru

² Magistrant / Bakı Dövlət Universiteti / email: zarrin.aliyeva1@gmail.com

[6, s. 56]. Başlıca fakt ondan ibarətdir ki, əksər dövlətlərdə yaradılan bu yeni təsisat daha çox parlamentlə (qanunvericilik orqanı ilə) əlaqələndirilirdi. Məsələn, Yeni Zelandiyada Parlament Komissarı kimi, Böyük Britaniyada Parlamentin İnzibati Müvəkkili adı ilə, Fransada Respublikanın Vasitəçisi kimi tanınmışdır [11, s. 389].

Müxtəlif dövlətlərdə paralel olaraq yaranan ombudsman təsisatının sürətlə inkişafı Beynəlxalq Ombudsman İnstitutunun formalaşdırılması ilə nəticələnmişdir. Bu institut dünyanın 100-dən çox ölkəsindən olan qurumlarda 200-dən çox müstəqil üzvü olan yeganə global təşkilatdır. Altı regional bölmədə (Afrika, Asiya, Avstraliya və Sakit Okean, Avropa, Karib hövzəsi və Latın Amerikasası və Şimali Amerika) təşkil edilmişdir. Yaxşı idarəçilik və potensialın yaradılmasına diqqət yetirmək üçün IOI (International Olympiad in Informatics) öz üzvlərini üç istiqamətdə dəstəkləyir: təlim, tədqiqat və layihələr üçün regional subsidiyalar [8]. İnstitut üzv ölkələr tərəfindən aparılan keçmiş araşdırmaları və gələcək üçün planlaşdırılan layihələri özündə əks etdirən illik hesabatları dərc edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili də bu təsisatın üzvüdür.

Dünyadakı ombudsman təcrübələrinə nəzər saldıqda, ombudsmanlar təyinat və vəzifə növlərinə görə müxtəlif növlərə bölünür. Məsələn, qanunverici orqan, icra hakimiyyəti orqanı, ekspert və yerli ombudsman tərəfindən təyin edilmiş ombudsmanlar fərqləndirilir. Qanunverici orqan tərəfindən təyin edilən ombudsmanlar ən çox yayılmışdır və Konstitusiyaya və ya konkret qanunla tənzimlənilir. Bu ombudsmanlar müstəqildirlər və parlamentə hesabat verirlər. Onlar hökumətə administrasiyaya nəzarət etməkdə kömək edirlər. Onlar ictimai şikayətləri qəbul edirlər. Respublikamızda ombudsman təsisatı bu növə aiddir. Çünki müvafiq Qanunun 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, Müvəkkil Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bu vəzifəyə təqdim etdiyi üç namizəd arasından Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 83 səs çoxluğu ilə seçilir.

İcra hakimiyyəti tərəfindən təyin olunan ombudsmanların üzərinə müəyyən inzibati orqanlarda yoxlama aparmaq vəzifəsi düşür. İxtisaslaşmış ombudsmanlar hökumət və ya parlament tərəfindən təyin edilə bilər. Onun səlahiyyətləri insan hüquqlarına dair xüsusi bölmə üçün qorunur. Digər tərəfdən, yerli özünüidarəetmə orqanlarında təşkilatın inkişafı və mərkəzi hökumətdən fərqli olaraq həyata keçirilən xidmət sahələrinin yoxlanılması zərurəti ilə əlaqədar olaraq yerli ombudsmanlar yaradılır. Yerli ombudsman icra hakimiyyəti tərəfindən təyin edilə və ya parlament tərəfindən seçilə bilər [7, s. 132-133].

II. İsveç təcrübəsi

Ombudsman sistemi dünyada ilk dəfə Konstitusiyaya uyğun olaraq 1807-ci ildə İsveç Konstitusiyası ilə yaradılmışdır. Parlament Ombudsmanı 48 nəfərdən ibarət komissiya tərəfindən dörd il müddətinə təyin edilir. İsveç Konstitusiyasının 6-cı maddəsinə əsasən, parlament ombudsman vəzifəsini yerinə yetirmək üçün dörd üzv seçir. Bundan əlavə, ombudsmanlardan birinin öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə mane olan hallar olduqda, iki ombudsmanın köməkçisi seçilir. Bu dörd ombudsman parlamentdə açıq səsvermə yolu ilə seçilir. 1974-cü ilə qədər seçilənlər üçün tələblərdən biri hüquq təhsili olsa da, 1974-cü ildən bu şərt ləğv edilmişdir. Bu şərt olmasa da, ombudsmanlar yüksək bürokratik üzvlər arasından seçilir. Seçilənlər üçün heç bir yaş meyarı müəyyən edilməmişdir. Parlamentin buraxılması ombudsmanların səlahiyyət müddətinin dəyişməsinə səbəb olmur, lakin parlament ombudsmanları istefaya göndərə bilər. Status baxımından parlament ombudsmanı demokratik hüquqi dövlətin tələblərinə uyğun müstəqildir və administrasiyanın göstərişi ilə fəaliyyət göstərmir. Ombudsman strukturunun nəzarət sahəsinə bütün dövlət və bələdiyyə qurumları, hakimiyyət orqanları, məhkəmələr daxildir. Nəzarət dairəsinə daxil olmayanlar isə parlamentin deputatları, parlamentin inzibati və apellyasiya şöbəsi, seçkilərə nəzarət komissiyasının və parlamentin baş katibliyinin üzvləri, baş nazir, nazirlər, bələdiyyə şuraları və digər şəxslərdir. Nazirlər bu nəzarətdən kənar qalırlar, çünki onların vəziyyəti inzibati deyil, siyasi hesab olunur. İcra hakimiyyətinin üzvü dolaylı yolla nəzarət sahəsinə daxil edilə bilər. İndiki məqamda parlamentin konstitusiyaya komitəsi vasitəsilə parlamentdə nazirlərə qarşı istintaq və ya iddia qaldırılırsa, ombudsmanın nazirləri araşdırmaq və onlara qarşı məhkəmə prosesi başlatmaq imkanı vardır. Bununla belə, ombudsman digər ombudsmana nəzarət edə bilməz. İsveçdə əsasən üç növ ombudsman vardır. Bunlar parlament ombudsmanı, hökumət ombudsmanı və mətbuat ombudsmanıdır [5, s. 11-12].

İsveçdə 4 parlament ombudsmanı var. Bunlardan birincisi Baş Parlament Ombudsmanı kimi tanınır. Parlamentin ombudsmanı parlament vasitəsilə təyin edilir və parlamentin tərəfdarıdır, vətəndaşların müraciətlərini birbaşa qəbul edir, dövlət idarəçiliyinə qarşı vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə cavabdehdir, idarəetmə və məhkəmə mexanizminə nəzarət edə bilir, əsas səlahiyyətlərə malikdir [6, s. 48].

İsveçdə parlament ombudsmanına verilən geniş mandat geniş səlahiyyətlər qazandırmışdır. Parlament Ombudsmanının əsas vəzifəsi dövlət məmurlarının, dövlət qurumlarının/təşkilatlarının və məhkəmə orqanlarının hərəkət və hərəkətsizliklərinin konstitusiyaya uyğunluğunu, qanuniliyini və məqsədəuyğunluğunu yoxlamaq yolu ilə ölkədə qanunun aliliyini təmin etməkdir. Parlament ombudsmanının hərbi inzibati orqanlar, eləcə də inzibati və məhkəmə orqanlarının yoxlanılması səlahiyyəti onun səlahiyyətinin digər ölkələrlə müqayisədə daha böyük olduğunu göstərir [2, s. 137-138].

Qeyd etmək lazımdır ki, Ombudsmanın məhkəmə sisteminə nəzarət etmək səlahiyyəti yalnız İsveç və Finlandiya təcrübəsində mövcuddur. Bu səlahiyyətin mənbəyi ondan ibarətdir ki, adı çəkilən dövlətlərdə hakimlərin statusu dövlət məmurları ilə eynidir. Ombudsman inzibati və məhkəmə orqanı olan məhkəmələri məhkəmələrdə həyata keçirilən cinayət təqiblərinin mahiyyəti baxımından deyil, cinayət təqibi prosesinin uzanmaması üçün müvafiq müddətdə yekunlaşdırılmasını təmin etmək üçün yoxlayır.

Beləliklə, İsveçdə ombudsman institutunun fəaliyyət dairəsi və effektiv nəzarət mexanizmi müsbət keyfiyyətləri ilə xarakterizə olunur.

III. Böyük Britaniya təcrübəsi

Britaniya qanunlarına görə, 1967-ci ildən əvvəlki dövrdə vətəndaşlar inzibati mübahisələrə dair ərizələrini ümumi məhkəmələrə, ədliyyə orqanları tərəfindən məqsədəuyğun hesab edildikdə isə ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrə verə bilərdilər. 1967-ci ildən sonra vətəndaşlar mübahisələrini həll etmək üçün Parlament Komissarlığına müraciət edə bilərdilər. İlk komissar 1966-cı ildə təyin edilmiş və ilk şikayətlər 1967-ci ilin aprelində qəbul olunmağa başlamışdır ki, bu, Parlament Komissarlığı Aktı ilə tənzimlənir [3, s. 66]. İngiltərədə Ombudsman təsisatının əhəmiyyəti özünü idarənin/dövlət məmurlarının nəzarətində göstərir ki, bu da İngiltərədə müstəqil inzibati qanunun olmamasından irəli gəlir.

İngiltərədə parlament komissarı Kraliçanın parlamentə göndərdiyi məktubla seçilir. Seçilmiş Parlament Komissarının səlahiyyət müddətində xüsusi məhdudiyət yoxdur. Bununla belə, Müvəkkil Parlament tərəfindən hər iki palatanın birgə hazırladığı hesabat və Kraliçanın təsdiqi ilə vəzifəsindən azad edilə bilər. Əgər vəzifədən azad edilməsə, Parlament Müvəkkili dövlət qulluqçuları üçün müəyyən edilmiş 65 illik təqaüdə çıxma müddətinə qədər vəzifəsində qala bilər. Müstəqil statusa malik olan Müvəkkilin heç bir iyerarxik rəhbəri yoxdur.

Fiziki və ya özəl hüquqi şəxslər Parlament Komissarlığına şikayət edə bildiyi halda, publik hüquqi şəxslər şikayət verə bilməz. Parlament vasitəsilə Parlament Komissarlığına müraciət etmək asan əlçatanlıq baxımından problemlidir hesab olunur. Əslində, şikayətin Parlament Komissarına göndərilməsi tələbi ilə, akt öyrənildikdən sonra 12 ay ərzində İcmalar Palatasına müraciət edilə bilər. Birbaşa Müvəkkilin Aparatına edilən müraciətlər qəbul edilmir. Bundan əlavə, Komissarlıq vəzifəsi üzrə araşdırma aparmır və şikayətlər üzrə qərar qəbul edir. Lakin qərarlara tabe olmayan orqanlar Komissarlıq tərəfindən parlament komissiyası ilə görüşə çağırılır. Parlament Müvəkkilinin vəzifələrini əsasən şikayət edilən mübahisələrə qərəzsiz baxmaq və hüquq sahiblərinin şikayətlərini həll etmək, şikayətin nəticəsi barədə şikayətçilərə məlumat vermək və parlamentə məlumat vermək və onlarla əməkdaşlıq etmək kimi qeyd etmək olar [6, s. 51].

Bugünkü İngiltərədə dövlət qurumları və ya xidmətləri ilə bağlı şikayətləri araşdırmaq üçün birdən çox ombudsman modeli yaradılmışdır. Bunlara Parlament və Səhiyyə Xidmətləri üzrə Ombudsman, Yerli İdarəetmə Ombudsmanı və Mənzil Ombudsmanı daxildir. İlk dəfə 1967-ci ildə yaradılmış Ombudsman Aparatı Parlament Ombudsmanıdır. Onun yurisdiksiyası Böyük Britaniya hökumət idarələri, onların agentlikləri və yalnız Böyük Britaniya ilə məhdudlaşır və təhsil sahəsini əhatə edir. 1973-cü ildə yaradılmış Səhiyyə Xidmətləri üzrə Ombudsman İngiltərədə sağlamlıq hüquqları ilə bağlı xidmətlər göstərir. Daha sonra 1974-cü ildə Britaniya Yerli Ombudsman İnstitutu yaradılmışdır ki, bu təsisat yerli hakimiyyət orqanlarına, əsas inzibati orqanlara, təhsillə bağlı

şikayətlərə və böyüklər üçün sosial qayğı evlərinə aiddir. 1996-cı ildə yaradılmış Mənzil Ombudsmanı Xidməti isə qeydiyyatdan keçmiş sosial mənzil təminatçıları, mənzil assosiasiyaları və digər ev sahibləri, menecerlər və agentlərlə bağlı şikayətlərə baxır. Xidmətlər pulsuzdur və qurum müstəqil və qərəzsizdir. Bundan əlavə, Böyük Britaniyada Polis Ombudsmanı, Şimali İrlandiya Ombudsmanı, Hüquq Xidmətləri Ombudsmanı, İnvestisiya Ombudsmanı, Sığorta Ombudsmanı, Əmlak Ombudsmanı, Media Ombudsmanı, Təqaüdcülər üzrə Ombudsman və s. bu kimi xüsusi ombudsman növləri də mövcuddur [1, s. 68].

IV. Avropa Ombudsmanı

Avropa Ombudsmanının yaradılması istiqamətində ilk addım 1979-cu ildə Avropa Parlamentinin Avropa Ombudsmanının təyin edilməsi haqqında qərarı ilə atılmışdır. Lakin qərardan sonra heç bir təyinat olmadığı üçün 1980-ci ildə Avropa Ombudsmanı ideyası yenidən gündəmə gətirilsə də, praktikada heç bir fəaliyyət həyata keçirilməmişdir. İspaniyanın baş naziri Felipe Qonzales Avropa Şurası üzvlərinə məktubunda iki məsələyə toxunmuşdu. Bunlardan biri Avropa Vətəndaşlığının tətbiqi təklifi, digəri isə Avropa Vətəndaşlığının əhatə edəcəyi hüquqların müdafiəsi üçün bir qurumun yaradılması təklifi idi. Bu prosedən sonra 1991-ci ildə Danimarka nümayəndə heyəti tərəfindən Avropa Ombudsmanı müqaviləsi üçün maddə təklifi təqdim edilmişdir. Komissiya təklifi əsaslı saymamış və əvəzində milli səviyyədə yaradılmış ombudsman təsisatları arasında əməkdaşlıq strukturunun yaradılması ideyasını irəli sürmüşdür [4, s. 1275]. Sonrakı dövrdə əks tövsiyələr dəyişmiş və bunun nəticəsi olaraq. Avropa Ombudsman İnstitutu 1992-ci ildə Hollandiyada Avropa ölkələri tərəfindən imzalanmış Maastrixt Müqaviləsi əsasında yaradılmışdır. Avropa Parlamenti tərəfindən seçilən ilk Avropa Ombudsmanı 1995-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Sazişin Avropa vətəndaşlığını tənzimləyən hissəsinin 8-ci maddəsində birlik vətəndaşlarının Avropa Parlamentinə və Avropa Ombudsmanına müraciət etmək hüququna malik olması tənzimlənir [10]. Hazırkı Avropa Ombudsmanı Emili O'Reyli ilk dəfə 2013-cü ilin iyulunda Avropa Ombudsmanı təyin edilmişdir. Avropa Parlamenti seçkilərindən sonra o, 2014-cü ilin dekabrında və 2019-cu ilin dekabrında yenidən beş illik müddətə seçilmişdir.

Avropa Ombudsmanı Avropa Parlamentinin rəsmi orqanı kimi fəaliyyət göstərir. Avropa Şurası, Parlament və Komissiya birgə Avropa Ombudsmanının statusu və vəzifələri ilə bağlı qərar layihəsi hazırlamışlar. Lüksemburqda keçirilən konfransda hazırlanmış qərar layihəsi 9 mart 1994-cü ildə Avropa Parlamenti tərəfindən qəbul edilmişdir. Qərarla Avropa Birliyinin razılaşmaları nəzərə alınmaqla Avropa Ombudsmanının statusu və səlahiyyətləri ilə bağlı maddələr müəyyən edilmişdir. Bildirilir ki, Ombudsmanın vəzifələrinin icrasını tənzimləyən qaydalar və ümumi şərtlər Komissiyanın rəyi və Şuranın təsdiqi nəzərə alınmaqla Avropa İttifaqını yaradan Müqavilələrin müddəalarına uyğun olaraq müəyyən ediləcəkdir. Avropa Ombudsmanı şikayət əsasında və ya şərtlər yerinə yetirildiyi təqdirdə təkbaşına araşdırma apara bilər. Bu səbəbdən üzv dövlətlər onlardan tələb olunan məlumat və sənədləri Ombudsmana təqdim etməyə borcludurlar. Avropa Ombudsmanı konfidensiallıq prinsiplərinə diqqət yetirməklə bu məlumat və sənədləri araşdırma çərçivəsində qiymətləndirir. Konfidensiallıq prinsipləri və məlumatların ötürülməsinə mane olan ümumi qaydalara görə məlumat və sənədlərin lazımi bəyannamə ilə təmin edilməməsi istisna olmaqla, üzv dövlətlər lazımi məlumatları ötürməzsə, Ombudsman vəziyyəti Avropa Parlamentinə göndərəcəkdir [9, s. 256-257].

Avropa Ombudsmanının seçki prosesi Avropa Parlamenti üzvlərinin yarımından çoxunun sessiyada iştirakı və namizədlərin səsverməsi ilə başlayır. İlk iki turda heç bir namizəd seçilməsə, ikinci turda ən çox səs toplayan iki nəfərlə üçüncü tur keçiriləcəkdir. Bu şəxslər arasında səs bərabərliyi olarsa, ən yaşlı namizəd seçilir. Təyin edilmiş Ombudsmanın yenidən seçilməsi də mümkündür. Təyin edilmiş Ombudsman Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi qarşısında and içir ki, vəzifəsi zamanı və ondan sonra öz vəzifəsinin tələblərinə uyğun hərəkət edəcəkdir. Avropa Ombudsmanı Avropa Parlamentinin üzvləri ilə eyni müddətə fəaliyyət göstərir. Avropa Parlamentinin daxili rəqlamentində üzvlərin səlahiyyət müddəti 5 il müəyyən edilmişdir. Avropa Ombudsmanı təyin olunacaq şəxs birliyin vətəndaşı olmalıdır. Bundan əlavə, namizədin öz ölkəsində yüksək hakim vəzifəsində işləməsi və ya kifayət qədər hüquq biliklərinə malik olması, vəzifəsini yerinə yetirərkən müstəqilliyini qoruyub saxlaya

bilməsi, mülki və siyasi hüquqlara malik olması tələb olunan digər şərtlərdir. Ombudsmanın səlahiyyət müddəti başa çatdıqda, istefaya getdikdə və ya vəzifədən azad edildikdə ombudsmanın vəzifəsinə xitam verilir. Hazırkı ombudsman vəzifədən azad edilmə istisna olmaqla, yeni ombudsman təyin olunana qədər öz vəzifəsini yerinə yetirir. Əgər Ombudsman səlahiyyət müddətini başa vurmadan ayrılırsa, onun səlahiyyət müddətini üç ay ərzində başa çatdırmaq üçün yeni ombudsman təyin edilməlidir.

Ümumiyyətlə, Avropa Ombudsmanı Avropa İttifaqına üzv dövlətlərdəki bütün qurumlar və təşkilatlarla vətəndaşlar arasında münasibətlərdən irəli gələn mübahisələrin araşdırılmasına cavabdehdir. O, şəffaflyq və hesabatlılyq prinsiplərinə uyğun olaraq insan hüquqlarının qorunması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərir. Ombudsmanın araşdırma səlahiyyəti əsasən prosesin ləngiməsi və ya ümumiyyətlə həyata keçirilməməsi, inzibati orqanın səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsi, tələb olunan məlumat və sənədləri aidiyyəti şəxsə təqdim etməməsi, ayrı-seçkiliyə səbəb olan müəyyən edilmiş prosedurlar kimi məsələlərlə bağlıdır.

Ombudsmanın səlahiyyətləri daxilində olan təsisatları üç əsas kateqoriyaya ayıra bilərik: Birincisi, Avropa Parlamenti, Avropa İttifaqı Assambleyası və ya Avropa Komissiyası kimi əsas Aİ institutları; ikincisi, regional şuralar və Avropa Mərkəzi Bankı kimi Birlik qanunvericiliyinə uyğun yaradılmış qurumlar; üçüncü qrup Avropa Birliyinə yardım edən təşkilatlar [6, s. 76].

V. Nəticə

Müxtəlif dövlətlərdə ombudsman təsisatının seçilməsi və fəaliyyət dairəsi ilə bağlı fərqli tənzimləmələr nəzərdə tutulmuşdur. Bu təsisata daha geniş səlahiyyətlər verən dövlət qismində İsveç xüsusi qeyd olunmalıdır. Belə ki, burada hətta məhkəmələr də parlament ombudsmanın nəzarət sahəsinə daxildir.

Aparılmış təhlillərdən göründüyü kimi, əksər dövlətlərdə ilkin dövrlərdə ombudsman vəzifəsi üçün hüquqi biliyin (hüquq sahəsində ali təhsilin) olması tələb edilirdi. Lakin zaman keçdikcə bu tələb aradan qalxmışdır. Lakin Avropa Ombudsmanı üçün bu tələb hələdə qalmaqdadır. Respublikamızda isə qanunvericilikdə yalnız “ali təhsilli” ifadəsinin (“Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Qanunun 3.1-ci maddəsi) istifadə olunması hüquq təhsili senzinin olmadığı göstərir. Lakin elə eyni maddədə təsbit olunmuş “insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində təcrübəyə malik olma” tələbinə əsaslanaraq, ombudsman vəzifəsi üçün hüquq təhsilinin zəruri olduğunu hesab edirik.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Arap, S.K. "The Local Government Ombudsman in the UK in Its 40th Year" // *Ege Academic Review*, 2015. No. 15(1). – pp. 65-80 (in Turkish / *Arap, S.K. 40. Yılında İngiltərə'de Yerel Yönetim Ombudsmanı // Ege Academic Review*, – 2015. No. 15(1). – s. 65-80).
2. Arı, S. "Ombudsman Institutions in Sweden, the UK, France, and Turkey: A Comparative Analysis" // *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 2017. No. 3(3), pp. 135-151 (in Turkish / *Arı, S. İsveç, İngiltərə, Fransa ve Türkiye Ombudsmanlık Kurumları: Karşılaştırmalı Bir Analiz // International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, – 2017. No. 3(3), – s. 135-151).
3. Bozoglu, M. "Administrative Supervision of Public Administration and the Ombudsman Institution" / Master's thesis / – Selçuk University, Institute of Social Sciences, – 2008. – 108 pages (in Turkish / *Bozoğlu, M. Kamu Yönetiminin İdari Denetimi ve Ombudsmanlık Kurumu / Yüksek lisans tezi / – Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, – 2008. – 108 s.).
4. Çalışkan, A.Z. "Ombudsman Institution and the European Union Ombudsman" // *Journal of the Faculty of Law, Selçuk University*, 2020. No. 28(3), pp. 1263-1302 (in Turkish / *Çalışkan, A.Z. Ombudsmanlık ve Avrupa Birliği Ombudsmanı // Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, – 2020. No. 28(3), – s. 1263-1302).

5. Fendoğlu, H. "Public Oversight (Ombudsman Institution)" // SDE Analysis, Ankara, 2010. – pp. 1-20 (in Turkish / *Fendoğlu, H. Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) // SDE Analiz, Ankara, – 2010. – s.1-20*).
6. Şişman, S. "Ombudsman Institution as an Oversight Mechanism of Administration within the Framework of Human Rights: In the World and Turkey" / Master's Thesis / – Konya, 2023. – 128 pages (in Turkish / *Şişman, S. İnsan hakları çerçevesinde idareyi denetleyen bir kurum olarak dünyada ve Türkiye’de ombudsmanlık / Yüksek Lisans Tezi / – Konya, 2023. – 128 s.*).
7. Ünal, F. "Oversight of Local Governments in Turkey and the Local Government Ombudsman" / PhD Thesis / – Gazi University, Institute of Social Sciences, – 2008. – 331 pages (in Turkish / *Ünal, F. Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Yerel Yönetim Ombudsmanı / Doktora tezi / – Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, – 2008. – 331 s.*).
8. About the IOI. <https://www.theioi.org/the-i-o-i> (last access: 05.11.2024)
9. Diamandouros, N. The European Ombudsman Origins, Establishment, Evolution. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, – 2005. – 266 p.
10. History. <https://www.ombudsman.europa.eu/en/history> (last access: 05.11.2024)
11. Bousta, R. Contribution à une définition de l'Ombudsman // Revue française d'administration Publique, 2007. No. 123(3), pp. 387-390

LEGAL REGULATIONS ON THE ACTIVITIES OF THE OMBUDSMAN INSTITUTION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF DIFFERENT COUNTRIES

GULNAZ RZAYEVA¹, ZARRIN ALIYEVA²

Summary

Respect for human rights and freedoms in governance is a requirement of a modern legal state. To achieve governance that is flexible, participatory, transparent, citizen-oriented, and in line with good governance principles, the importance of oversight institutions must be particularly emphasized. The ombudsman is an institution that serves this purpose and exists in modern legal states. The functioning of this institution is legally regulated in different forms in various countries. In order to identify the most successful practices, a comparative analysis of these regulations must be conducted. Therefore, the main objective of the presented article is to carry out a comparative legal analysis of ombudsman institutions in different countries. In this context, the Swedish model, as the first example of such a state, has been analyzed, the legal foundations of the European Ombudsman's activities have been examined, and the experience of the United Kingdom has been reviewed as an Anglo-Saxon country. The main reason for this selection was to explore the legal regulations of leading states representing each existing legal system. The comparative analyses were carried out using both the analysis of theoretical literature and legal documents. During these analyses, similarities and differences with the legislation of the Republic of Azerbaijan were also identified. To this end, institutions in our country that could be considered stakeholders with the ombudsman were analyzed, and similarities and differences among these institutions were investigated. Taking into account the role of the ombudsman in our country and in comparative law, information is provided about its development process, characteristics, and practical examples, and its contributions to the protection of human rights have been examined.

Keywords: Ombudsman, protection of human rights, parliamentary ombudsman, legal regulation, types of ombudsman.

¹ PhD in Law / Baku State University / email: gulnazrzayeva@mail.ru

² Master's student / Baku State University / email: zarrin.aliyeva1@gmail.com

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСТИТУТА ОМБУДСМЕНА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗНЫХ ГОСУДАРСТВ

ГЮЛЬНАЗ РЗАЕВА¹, ЗАРРИН АЛИЕВА²

Резюме

Контроль за управлением при соблюдении прав и свобод человека является обязательным требованием современного правового государства. Необходимо подчеркнуть важность институтов надзора для достижения гибкого, открытого для участия, прозрачного, ориентированного на граждан управления, соответствующего принципам надлежащего управления. Омбудсмен — это институт, который существует в современных правовых государствах как механизм, служащий этой цели. Деятельность этого института имеет различные формы правового регулирования в разных государствах. Необходимо провести сравнительный анализ этих механизмов для выявления наиболее успешных практик. Поэтому основной целью представленной статьи является сравнительный анализ правового регулирования института омбудсмента в различных государствах. В это время была проанализирована шведская модель, которая является первым образцовым государством, рассмотрены правовые основы деятельности европейского омбудсмента, рассмотрен опыт Великобритании из англосаксонских стран. Основной причиной такого выбора было изучение правового регулирования ведущего государства в каждой из существующих правовых систем. Таким образом, сравнительный анализ проводился с использованием методов анализа как существующей теоретической литературы, так и нормативно-правовых документов. В ходе сравнительного анализа были выявлены различные и схожие черты в законодательстве Азербайджанской Республики. С этой целью были проанализированы институты, которые могут быть заинтересованными сторонами в деятельности омбудсмента в нашей стране, а также рассмотрены сходства и различия между институтами. Рассматривая место омбудсмента в нашей стране и в сравнительном праве, была предоставлена информация о процессе его развития, особенностях и примерах применения, а также был рассмотрен вклад омбудсмента в защиту прав человека.

Ключевые слова: омбудсмен, защита прав человека, парламентский омбудсмен, средства правовой защиты, виды омбудсмента.

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.11.2024

Çapa qəbul tarixi: 30.04.2025

¹ Доктор философии по праву / Бакинский Государственный Университет / email: gulnazrzayeva@mail.ru

² Магистрант / Бакинский Государственный Университет / email: zarrin.aliyeva1@gmail.com